

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10783486>

QIYOSIY FRAZELOGIK BIRLIKLAR NEMIS VA O‘ZBEK TILLARIDA

Xalilova Zilola Farmonovna

NavDPI tayanch doktoranti.zilolakhilova@inbox.ru

ANNOTATSIYA

Maqolada qiyosiy frazeologik birliklar, ularning ma’no tarkibi va qiyosiy, leksikografik tahlili, maqol va matallarda qayd qilingan frazeologik birliklar tavsifi va ikki til orasidagi yaqinlik, uyg‘unlik va farqlilik munosabati haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: qiyosiy, tafakkur, maqol, matal, ibora, tavsif, tanbeh, kinegramm, muloqot, ko‘chma ma’no, birlik, neologizm, nutq.

ANNOTATION

The article talks about comparative phraseological units, their meaning structure and comparative, lexicographical analysis, description of phraseological units mentioned in proverbs and proverbs, and the relation of closeness, harmony and difference between two languages.

Key words: comparative, thought, proverb, saying, phrase, description, reprimand, kinegram, dialogue, figurative meaning, unity, neologism, speech.

KIRISH

Frazeologiyaning vazifalariga frazeologik birliklarni qarama-qarshi solishtirish ham kiradi. Turli tillardagi tizimlar qiyosiy frazeologizmlar ham frazeologik holga keladi. Bu ko‘rinish taqqoslashlar ham deyiladi. Qiyosiy frazeologizmlar nisbatan bir qator takrorlanish xususiyatiga ega. Odamlar va ularning jismoniy va psixologik

holatini aks ettiradi. Qiyosiy frazeologizmlar qanday kommunikativ vazifalarni bajaradi? Bu yerda to'g'ri javoblarni misollar bilan tushuntiramiz. Til muloqot darajasida juda muhim vazifalarga ega: birinchidan, ular fikrni ifodalash uchun xizmat qiladi.

"Inson tafakkurining umuminsoniy qonunlariga" asoslangan o'xshashlik munosabatlari, masalan. quyondek yuragi bor; chumoli/ari va hokazo kabi mehnatkash. Ular bizga yordam beradi lingvistik mazmunning noto'g'ri talqin qilinishini kamaytirishga va samarali bo'lishini ta'minlashga xizmat qiladi. Og'zaki tilda muloqotni noaniq bo'lib qolmasligini va ongli ravishda turli talqinlarga tushunishga imkon beruvchi soha qiyosiy frazeologiya uchun alohida o'rin tutadi.

Frazeologizmlar biror narsani boshqa narsaga o'xshatish uchun (... farqli o'laroq...metaforadan). Taqqoslash ob'ekti va taqqoslash o'lchovi o'rtasidagi mazmunli munosabat izohiga asoslanadi. Uning asosiy tuzilishi nimadan iborat?

Umuman olganda, asosiy tuzilma "boshlang'ich tushuncha" frazeologik muhit hukmronlik qiladi. Qiyosiy qo'shma yoki – zarracha qat'iy taqqoslash masalan: **Elbek-kuchli daraxt kabi**. Qanday frazeologik xususiyatlarga ega?

Qiyosiy frazeologizmlar frazeologizmlar kabi bir xil xususiyatlarga ega bo'lib ko'pgina turg'un so'z birikmalari, ya'ni polimorfizm, polileksiklik, kuchli barqarorlik va idiomatiklikka tayanadi. Quyidagi misollar yordamida bir nechta elementlarni tushuntirishimiz mumkin:

- **pichoqsiz odam dumsiz itga o'xshaydi** (maqol yoki matal kabi).

Bu frazeologizmning turg'unligiga kelsak, ayrim turg'un taqqoslashlar juda barqaror va ularning tarkibiy qismlarini almashtirishga, kengaytirishga yoki o'tkazib yuborishga yo'l qo'yolmaymiz. Uning idiomatikligi qiyosiy frazeologizmning umumiy ma'nosi bir-biridan farq qilmasligini anglatadi. Qisman idioma. Bunday holda, motivatsiya va tasvirning semantikasi haqida savollar paydo bo'ladi. Idiomatiklik har doim ham mavjud emas, lekin ko'proq yoki kamroq idiomatik bo'lgan taqqoslashlar mavjud bor. Bu shuni ko'rsatadiki, taqqoslashlar birikmalar sifatida ishlatilishi mumkin, masalan, qisman idiomalar iloji boricha ma'nosiz ko'rinishi

mumkin. Ayniqsa, badiiy adabiyotda, jurnalistikada, shuningdek, kundalik suhbatlarda mavjud bo'lgan o'zgarishlarni ko'rsatadi. Taqqoslashlar, Kontrastiv tilshunoslik uchun frazeologik taqqoslashlar alohida ahamiyatga ega. Ma'nosi, chunki ular madaniyatlar o'rtasidagi farq va o'xshashlikni aks ettiradi. ¹ (Burger, 1982: 35). Frazeologiyani bu turkum kinegrammalarsiz tasavvur qilish qiyin. Bular frazeologizmlardir bir vaqtning o'zida amalga oshiriladigan ikkita tasvir.

masalan, **Ahmad domlani ko'rganimda shlyapani ko'tardim.**

Ushbu kinegramning to'g'ridan-to'g'ri harakati birinchi o'qish va kimgadir shlyapasini ko'taradi bu odam bilan salomlashayotgan o'tkazilgan ma'no va shu bilan birga sharaf va izhor belgisi ikkinchi o'qish ekanligini isbotlaydi.

Kinegrammalar aloqa jarayonida sheriklarning og'zaki bo'lmagan xatti-harakatlarini aks ettiradi. Bu tana tili yoki qo'llar va qo'llarning (imo-ishoralarning) "tili" bilan, yuzning (yuz ifodalari), tananing yuqori qismi (imo-ishoralar) va butun tana (proksemika, fazoviy hatti-harakatlar) ulangan. Kinegrammalar barqaror so'z birikmalaridir. Muloqot jarayoni haqida gapirganda, biz og'zaki va bir vaqtning o'zida og'zaki bo'lmagan hatti-harakatlar haqida ham ma'lumot beramiz.

Tildagi og'zaki bo'lmagan hatti-harakatlarni ushlab va e'tiborga olish *muloqotning* ikkala tomonini bir vaqtning o'zida amalga oshirishga imkon beradi ta'sirchanligini oshiradi. ² (Burger, 1998: 44).

Ushbu tahlilda biz asosan vizual va akustik kanallarga e'tibor qaratamiz, og'zaki bo'lmagan muloqot, ya'ni harakatlar, imo-ishoralar, yuz ifodalari (nigohlar harakati, yuz ifodalari) til tushunchasi asosidir. Frazeologik ibora zahirasi periferiyasi deb ataladigan narsa quyidagi tipik jumla qiymatlaridan iborat:

- Hikmatlar, masalan, **“Yangi supurgi yaxshi supuradi”**.

Har bir ishning boshlanishi qiyin. (Aller Anfang ist schwer).

Maqollar nima? Har bir shaxs uchun frazeologizmlarning o'z gacha ma'nosi nutqda ifodalanadi: Maqollar, ular shaxsiy munosabatlar haqida o'z tajribalari va kuzatishlari bilan o'rtoqlashadilar va ijtimoiy hodisalarni tugallangan izoh shaklida jamlangan holda taqdim eta olishda shakllanadi. Biz har qanday vaziyat yoki hodisani

muayyan kontekstda tasvirlashimiz mumkin, shuning uchun ham maqollar hayotiy ko'rinishlar kabi moslashuvchanlikda izohlanadi. Maqolni ilmiy jihatdan qanday aniqlash mumkin? Turli xil qarashlar bor.

Ta'riflar: - Burger ularga quyidagicha ta'rif beradi: "Ular o'z-o'zidan tuzilgan jumlar bo'lib, ularni hech qanday leksika bilan aniqlab bo'lmaydi. Element kontekstga bog'langan bo'lishi kerak." ³ (Burger 2007: 108);

s. ⁴Fleischer (1997: 76) maqollarni frazeologizmlar deb hisoblamaydi, ularni mikromatn deb biladi, lekin shunga qaramay, u frazeologizmlar bilan ko'p o'xshashliklarga ega ekanligini tan oladi; - Maqol "qisqa, ommabop didaktik tendentsiya va izohlangan gap shakli" ⁵ (Seiler, 1922: 3)

- Maqollar umumiy yoki hech bo'lmaganda hammaga ma'lum, qat'iy va doimiy ravishda tuzilgan jumladir. Qisqacha tuzilgan hayot qoidasi yoki umumlashtirilgan hayotiy tajribani o'z ichiga oladi. Ushbu ta'riflarni ko'rib chiqqandan so'ng, quyidagi asosiy xususiyatlarni aniqlash mumkin gapdan - gapning qisqa, turg'un shakli; - didaktik tendentsiyalar; - tasvir; - mashhurlik; - takrorlanuvchanlik va - metaforik ma'no. Burger qarashiga ko'ra, biz maqollarning uchta funksiyasini ajratamiz:

Maqollarning haqiqati mutlaq emas, balki qisman nisbiy, muayyan vaziyatlarga, hayot sharoitlariga va boshqalarga nisbatan tushunilgan. (Burger, 1998: 107).

- Ko'rsatma: Agar maqolning haqiqatini tan olsa, amaliy didaktik qadamdir.

Endi keng qo'llanilmaydi. Maqollar shunchaki "to'g'ri" talqin emas vaziyatlar, lekin bir vaqtning o'zida harakat uchun ko'rsatmalar, "tartibga solish" funksiyasi. Bu, ayniqsa, "nutq jarayoni"da tug'ilgan fikrlar haqida gapirganda nazarda tutilgan ifodadir. ⁶ (Burger, 1998: 110).

- Kontekst funksiyalari: Maqol tasdiq va harakat uchun tayanch sifatida ishlatilishi mumkin. Maqolning funksional sohasi". ⁷ (Burger, 1998: 112).

Maqolning boshqa frazeologizmlardan asosiy farqi nimada? Maqolning boshqa frazeologizmlardan eng muhim farqlaridan biri shundaki, maqol boshqa frazeologizmlardan farqli ravishda tugallangan gapdir. Boshqalar, ya'ni frazeologizmlar jumlada to'qilgan bo'lishi kerak. "Maqollar o'z mikromatnlarini

ifodalaydi. Ular til leksikasida nomlash birliklari sifatida saqlanmaydi va mavjud shuning uchun leksik birliklar kabi "qayta ishlab chiqarilgan" emas, balki boshqa mikromatnlar va qisman matnlar kabi ifodalanadi. ⁷ (Fleischer, 1997: 76).

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

- 20-asr boshlarida Yevropa va boshqa xalqlarning ommaviy emigratsiyasi. AQShda bir-biriga bogʻlangan. Bu erda koʻplab yangi maqollar paydo boʻlgan va oʻz davrida mashhur edi. Yevropa uchun nima yaxshi boʻlsa, AQSh uchun ham yaxshi hisoblanardi. Maqollar qanday vazifani bajaradi? Maqollar uchun quyidagi funksiyalarni oʻz ichiga olgan funksiyalar roʻyxati: ogohlantirish, ishontirish, dalil, tasdiqlash, tasalli berish, tinchlantirish, hukm qilish, tanbeh, bayonot, tavsif, tushuntirish, tavsif, asoslash va xulosa. Bular tuzilmaviy jihatdan oʻziga xos jumlar boʻlib, odatda shaklida deklarativ jumalarga ega. Oddiy gaplarni maqollardan ular ekanligi bilan farqlash mumkin. Har doim metaforik boʻlmagan va "yangi" tushunchalar emas, balki oʻz-oʻzidan ravshan shakllantirilgan ifodalardir. Burger tipik oddiy gaplar sifatida quyidagilarni keltiradi; hamma narsaning qiymati bor; narsalarni qanday boʻlsa, shunday koʻring. Otning feʼl bilan bogʻlanishi, shu munosabat bilan oʻzining haqiqiy maʼnosiga egaligini yoʻqotadi, toʻrtinchidan, imkon beruvchi qiyosiy frazeologizmlar xalqning lingvistik dunyo modelini idioma va matallar bilan birgalikda ishlab chiqish, beshinchi Kinegramlar anʼanaviy, ogʻzaki boʻlmagan xatti-harakatlar sifatida tilda olingan va izohlangan, oltinchidan, muntazam formulalar, ularsiz aloqa sheriklari oʻrtasida aloqa mavjud qiyinroq va nihoyat dolzarb formulalar, maqollar va oddiy gaplar, urgʻu bilan, maqol tadqiqi frazeologik tadqiqqa berilganligi.

NATIJALAR

Ushbu koʻrib chiqilgan birliklar barcha til oʻrganuvchilar uchun moʻljallangan. Nemisshunoslik, tilshunoslik va tarjimashunoslik yoʻnalishlari boʻyicha magistratura talabalari boshqalar qatori, doktorantlar va frazeologiyani ilmiy jihatdan oʻrganishni xohlovchilar uchun, istaganlar uchun tildagi turgʻun soʻz birikmalarining maftunkor sohasiga qiziqish bildiradi. Tilning soʻz boyligini boyitish faqat til orqali amalga oshmaydi, chet tillardan oʻzlashtirib, yangi soʻzlarni (neologizmlarni) shakllantirish,

ayrim soʻzlarga nisbatan maʼno oʻzgarishi, shuningdek, erkin sintaktik boʻlganligi sababli, soʻz birikmalari, soʻz turkumlari, maxsus maʼnolarda "qatʼiy" va shuning uchun lugʼat tarkibiga kirishi mumkin."

Frazeologizmlar - turgʻun sintaktik soʻz birikmalari, ularning maʼnosi alohida leksema shakllarning maʼnolariga umuman yoki qisman ergashmaydi, aksincha uzaytiriladi. Ayrim soʻzlarning maʼnosi maʼnoga mos kelmaydi. Agar maʼlum soʻzlar bir-biri bilan tez-tez ishlatilsa, semantik muvofiqlikni hisobga olish kerak boʻlsa, bogʻlanish soʻzining yangi umumiy maʼnosi paydo boʻlishi mumkin. Ularning umumiy maʼnosi, leksiklashgan birlik sifatidagi tuzilgan alohida soʻzlarning maʼnolari yigʻindisiga mos kelmaydi. Frazeologik maʼno ning tom maʼnosi bilan qiyoslanadi. Soʻz birikmasi maxsus yoki boshqacha va yangi bir butunlikdir.

Masalan:

1. koʻplik
2. koʻchma maʼno
3. foydalanishdagi kuch

Ushbu formulada asosan semantik, ammo morfosintaktik emas mezonlar hisobga olingan.

Muhokama

Frazeologiya yosh ilmiy kichik fandır. Rus tilshunoslari 19-asrning ikkinchi yarmidan boshlangan. U frazeologiya nazariyasiga asos solgan. Charlz Balli 1909 yilda nashr etilgan kitobi bilan ushbu tilshunoslikni rivojlantirdi. "**Traité de stylistique française**" ga ega edi. Eng muhimi, uning semantik oʻziga xosligini taʼkidlaydi. Nemis tilshunosligi frazeologiyani leksikologiya deb hisoblaydi. Faqat 1970-yillarda tadqiqotlar faollashdi. Birinchi sovet tilshunosi nemis frazeologiyasining umumiy taqdimotini taqdim etdi Chernisheva. Frazeologiyaning asosiy xususiyati uning takrorlanishi edi. Frazeologizmlar komponentlarning birlik aloqasi natijasi sifatida qaraladi. Eng muhim nemis tilshunoslari orasida Xarald Burger, Wolfgang Fleysler, R.Klappenbach va boshqalar tadqiqotlar olib bordilar. Frazeologizmlarning tasnifi ayniqsa murakkab koʻrinadi. Koʻpchilik olimlar turli xil tasniflash boʻyicha oʻzlarining kontseptsiyalarini ishlab chiqdilar. Mezonlar oʻz hissasini qoʻshgan va koʻpincha yangi atamalarni kiritish orqali bir narsaga erishishga harakat qilgan. Tartibni yaratish uchun

(E. Agricola, I.I.Černyševa, U.Fix, A.Rothkegel). Frazeologiya atamasi faqat tilshunoslikka tegishli emas. Frazeologizmlarni o'rganish bilan shug'ullanadigan kichik fan, balki muayyan til frazeologizmlarining izchilligidadir. Yunoncha idioma, o'ziga xoslik, o'ziga xoslik atamasi asosida idioma, idioma, idiomatizm kabi atamalar paydo bo'ldi. 17-asr oxiridan beri nemislar o'ziga xos dialekt sifatida qayd etilgan. "Idiomatiklik iborasi insonning o'ziga xos xususiyatini belgilash sifatida, ehtimol, 1950-yillarda nemis tilida mashhur bo'lgan rus idioma va ingliz tiliga asoslangan idiomatiklik paydo bo'ldi (Pilz, 1978, 772).

Eng keng tarqalgani frazeologizm, turg'un so'z birliklari, iboralardir so'z birikmasi, so'z turkumi, nutq shakli, idioma, frazema, frazeoleksema va turg'un sintagma qo'llanilgan.

a) to'liq idiomatik iboralar:

Ayrim so'zlar endi to'g'ridan-to'g'ri va ko'chma ma'nosini saqlab qolmaydi. So'zlarning alohida birikmasining ma'nosi aniq emas. Ular noaniq va noyob komponentlar ko'pincha bu erda paydo bo'ladi. Ayrim so'zlarning ba'zilari o'zlarining erkin, so'zma-so'z ma'nosini saqlab qoladilar, ya'ni kamida turg'un bog'lanishning bir komponenti to'g'ridan-to'g'ri tushunilishi kerak. Ular shaffof.

karavotda qolmoq (kasal to'shakda yotmoq) – karavotda mixlanmoq

Qon bo'lib- suvdek terlash (ko'p terlash)

v) noidiomatik frazemalar

Bu so'z birikmalarining idiomatikligi yo'q, ammo ular bir-biridan farq qiladi erkin so'z birikmalaridan farq qiladi, chunki, masalan, komponentlarning tartibi belgilangan. Polileksiklik va takrorlanuvchanlik.

XULOSA

Frazeologiya frazemalar haqidagi nisbatan yosh fan sifatida haqli ravishda markaziy fan hisoblanadi. Qaldirg'och yozning bir qismi bo'lgani kabi frazeologizmlar ham kundalik tilimizning bir qismidir. Frazeologizmlar bizni tilimizni obrazli tarzda ifodalashdagi ahamiyati o'rinlidir. Birinchidan, o'quvchilar idiomalar va yutuqlardan

foydalanishlari mumkin. Ikkinchidan, bizda tilning so‘zlashuvda qiyosiy fikrlar bilan izohlanishini birliklar tasvirlaydi va xulosalaydi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- [1] Duden. *Das große Wörterbuch der deutschen Sprache*. 3.Auflage. Mannheim, 1999. S. 2922.
- [2] Fleischer, Wolfgang: *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig, 1982. S. 8f.
- [3] Vgl. Brockhaus *Enzyklopädie*. 21. Auflage. Leipzig, 2006. S. 427.
- [4] Meyers *Lexikon Online*. <http://lexikon.meyers.de/meyers/Redensart>
- [5] Fleischer, Wolfgang: *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig, 1982. S. 10.
- [6] Fleischer, Wolfgang: *Zamonaviy nemis tilining frazeologiyasi*, Leyptsig, 1982, 35-bet.
- [7] Klappenbach und Malige- Klappenbach, Ruth und Helene: *Studien zur modernen deutschen Lexikographie. Auswahl aus den lexikographischen Arbeiten*. Hsgb. Von Werner Abraham. Amsterdam, 1980. S.176.